

Késő avar kori leletek Orosházáról*

JUHÁSZ IRÉN

Az avar népnév összefoglaló név: a több mint kétszáz évig fennállt birodalom kereteibe számos kisebb népcsoport tartozott, melyek régészeti leletanyagát jelenlegi tudásunk alapján nem tudjuk kellőképpen elkülöníteni. Az igen kevert képet tovább bonyolítja az a tény is, hogy az avar állam léte alatt újabb és újabb keletről történt bevándorlással is számolnunk kell.

Az írott és régészeti forrásokot összehangoltan megszólaltató kutatás számára már meglehetősen világossá vált, hogy az Európába szakadt avarok két egymással rokon ágból olvadtak össze: belső-ázsiai, illetve közép-ázsiai származásukat a régészeti adatok is tükrözik.

Belső-Ázsiából a Kárpát-medencébe irányuló, rendkívül rövid ideig tartó (552–568) vándorútjuk során, végül, az avarok Baján kagán (az avarok Attilára emlékeztető nagy fejedelme) vezetésével hont foglaltak itt. Baján és utódai avarjainak régészeti hagyatéka az ún. kora avar korszakot jelöli. Az avar honfoglalást követő időszakra jellemzők a kevés sírszámú (5–30 sír) temetők. Ezek nyilván egy-egy nagy állattartó vagy nagy család téli szállása mellett keletkezettek. A 7. század elejétől kezdenek megjelenni az állandó avar falvak és az ezekhez tartozó nagyobb sírszámú temetők. Az írásos források elégtelensége miatt nem világos, mi történt 670 táján az avar birodalomban. A régészet álláspontja azonban ma már elég világos: új „régészeti kultúra” azaz viselet, fegyverzet, szokások és velük együtt művészet árasztja el a Kárpát-medencét. Ez az átalakulás egybeesik a bolgárok honfoglalásával, ami újabb néphullámot gerjesztett és ez érintette az avarok földjét is. Az itt élt népesség és az újonnan beérkezettek között valamilyen

* Ez a tanulmány Juhász Irén: *Avar kori temetők Orosháza határában* című doktori disszertációjának sűrített, igen megrövidített összefoglalója

rokonságnak kellett lenni, hiszen a környező népek számára éppúgy avarnak számítottak, mint Baján avarjai. Az összeolvadás folyamata megkezdődött és két nemzedéknyi idő elteltével szétválaszthatatlanná vált; ez nagyjából a 670–720 közötti időszak. A középv avar kori férfi sírokból olyan övdíszek kerültek ki, melyek díszítő elemeként ősi pusztai motívumokat alkalmaztak: griffek, ragadozó madarak, préselt technikával. Némelyik övveret közepébe rekeszbe foglalt ékkövet helyeztek.

A késő avar korban, tehát a 8. század második negyedétől új technika jelenik meg a bronzművességben, az öntés. Ez lehetővé tette olyan motívumok tömeges alkalmazását, amit korábban a préseléssel nehezebben tudtak megvalósítani. Az öntött veretekkel díszített öveket a falusi vezetőréteg tagjai viselhették, ezek száma egy-egy temetőben az eltemetettek kb. 10%-a. A bronzba öntött motívumok között szerepelnek állatküzdelmi jelenetek, a griff számtalan változata, növényi indák és indafonatok.

A késő avar állam egy évszázadon át békében élte életét. Az avarok politikai uralmát a frank hadjáratok (791, 795–96) ingatták meg, majd egy váratlan bolgár támadás nyomán hatalmuk végleg összeomlott (803), ehhez nagyban hozzájárult a birodalmon belüli széthúzás is.

A késő avar kor települési viszonyairól keveset tudunk. Nagyon kevés településrészlet van még feltárva, így a korszakot a temetők leletein keresztül ismerhetjük meg. A késő avar időszakot ezer körüli feltárt temető képviseli sok tízezernyi sírral, de ezek között viszonylag kevés a teljesen feltárt temető. Ezek a temetők 300–1300 sírszámukkal nagyon különböző nagyságú falvakról tanúskodnak (BÓNA 1986). A sírok leleteiből következtethetünk az elhunyt gazdagságára, foglalkozására, rangjára. Az akkori szokások, a hitvilág megkövetelte, hogy halottaikat a legjobb öltözkükben, útravalóval együtt küldjék utolsó útjukra. A temetőkben kirajzolódó csoportokból a közösség belső tagozódása, a nagycsaládok, nemzetségek egymáshoz való viszonya tűnik ki: kinek-kinek az életben elfoglalt helye szerint volt kijelölve a sírhelye is. Több közeli vagy távoli temető összevetése nagyobb összefüggések megrajzolását teszi lehetővé az adott kor gazdasági, etnikai, politikai viszonyairól, a történelmi eseményekről.

A Körösök vidékén több avar kori lelőhely ismert, azonban ezek jó része nem tervszerű ásatás eredményeként került felszínre, hanem a véletlenek folytán, valamilyen mélymunka kapcsán (CSALLÁNY 1956, BÓNA 1965, JUHÁSZ 1973, 1983, 1985). Orosháza közvetlen környékén is több lelőhely ismert, a korai avar korúakat kevés, míg a késő avar időszakból valókat több lelőhely képviseli, de fontos központok nem különíthetők el.

Az Orosháza környéki, már korábban ismert kora és késő avar leletek feldolgozását Bóna István végezte el (BÓNA, 1965), így ezekre nem térek ki, hanem a bónumi téglagyár agyagbányájában és a Béke Tsz homokbányájában vezeté-

semmel feltárt két avar temető leletanyagán keresztül mutatom be a korszakot. A bónumi temető 1966 márciusa és 1967 májusa között került feltárássra, a másik részben ezzel párhuzamosan, 1967 márciusa és 1969 közötti időszakban (JUHÁSZ 1969, 1971).

Temetkezési szokások

A várostól nyugatra, a hódmezővásárhelyi műút és vasút által bezárt szögben, az ún. bónumi részeken működött téglagyár egyik agyagkitermelő gödrében 245 avar sír került feltárássra. A sírgödrök általános formája a sima, vízszintes aljú, téglalap alakú gödör, de ebben a temetőben 5 fülkesírt is találtunk. A fülkesírok szerkezetét rekonstruálni kell, mivel az agyagszedés irányában levő sírgödröt minden esetben megsemmisítették, így csak a fülkét lehetett feltárni. Ez egy igen érdekes temetési mód, a fülke aljának szöge a vízszintestől lefelé 40–70° között váltakozott. A csontváz ebben a fülkében volt. Több részletet lehetett megfigyelni a másik orosházi temetőben talált 6 fülkesír feltárássakor. Ez a temető a várostól északra elterülő dombosabb területen, a gádorosi út melletti kanyargós, hajdani ér partján volt. Sajnos, a homokbányászással több száz sír megsemmisült és mindössze 149 avar temetkezést lehetett feltárni. Az itt talált fülkesírok elősírjából is maradt egy rövid szakasz. A gödör DK-i végén egy lefelé mélyülő földlépcső után szedték ki a fülkéből a földet és az így kialakított üregbe csúsztaták be temetéskor a halottat. Legújabbán, szintén az általam vezetett szarvasi temető leletmentésekor mód volt a fülkesír szerkezetének pontos megfigyelésére. A sírgödröt a felszínen kijelölték és az ÉNy-i végén kezdték kiásni, fokozatosan mélyítve, mindig maguk mögött hagyva 1–1 különböző méretű „földlépcsőt”. A sírgödör DK-i végében lejtős fülkét alakítottak ki, egyszerűen a föld kikaparásával. A fülkébe csúsztatott halott lábfeje felett nem egy esetben 3–4 méter bolygatatlan föld volt. Ennek ellenére ezeket a sírokat is kirabolták. Ugyanilyen szerkezetűek lehettek az orosházi fülkesírok is. Mindkét temető fülkesírjai a csontvázak mellett talált leletek alapján a késő avar korba keltezhetők. A bónumi temetőben az ilyen típusú sírok szétszórtan helyezkedtek el, míg a homokbányai temetőben egy csoportban, a középtájon, szervesen illeszkedve a nagyjából soros temető sírsoraiba.

A fülkesíros temetési mód több kutatót arra készítetett, hogy e szokás gyakorlóit az avarok tarka sokasága között egy bizonyos népcsoport hagyományához kösse. Az első ilyen sírokat csak a kora avar korra keltezték, de most már többszáz fülkés temetkezés ismert és azok nagyrészben késői leleteket tartalmaznak.

Megállapítható, hogy ebben a két orosházi temetőben, éppúgy, mint a Szeged és Hódmezővásárhely környéki, valamint a legutóbb feltárt szarvasi temetőben az egész leletanyagot figyelembe véve, a fülkesírok és a környező hagyományos

módon temetkezők közt sem társadalmi, sem időrendi különbség nincs. Kürti Béla, a Nagy Katalin által feltárt székkutasi temető kapcsán és más lelőhelyek tanúságait figyelembe véve, megállapítja, hogy e temetkezési szokást gyakorlók valamikor a kora avar korban telepedtek meg a Tisza–Maros–Aranka között. Igen korán átterjesztették szállásterületeiket a Tisza–Maros–Körösök közére is (KÜRTI, 1983). E sajátos temetkezési mód alapján egy olyan kisebb népcsoportot kell feltételeznünk, aki az avarokhoz csatlakozott és szokását a 9. századig megőrizte. Ennek bizonyossága tapasztalható az 1983–86-ban feltárt 422 síros szarvasi temetőben, ahol 50 ilyen temetkezés volt, kora, közép és késő avar leletekkel.

A bónumi temetőben a temetkezés családi, nagycsaládi, mindenkinek előre ki volt jelölve a helye, ahogyan az életben is. Voltak teljesen üres sírgödrök, ezek olyan személyeknek lehettek a helyei, akik a teleptől távol vagy ismeretlen körülmények között haltak meg. A sírokat megásták, talán a temetési szertartást is megtartották és utána újra betemették a gödrot. Erre a jelenségre László Gyula hívta fel a figyelmet (LÁSZLÓ 1944).

Mindkét temetőben találtunk lovas temetkezést. A bónumban 9 lovas sír volt, ezek közül 4 esetben közös sírba temették az elhunytat, az egészben eltemetett lovával. Kiss Attila foglalta össze az avar kori lovas temetkezések változatait (KISS, 1962), eszerint lehet az ittenieket besorolni, sajnos a legtöbbet annyira megbolygatták, hogy ez a vizsgálat nem végezhető el. A lovas sírok egyik érdekessége, hogy azokban nemcsak férfiak, hanem nők is nyugszanak. A 66. számúban nyugvó női váz felett 2 teljes ló váza feküdt ellentétes tájolással. A Kárpát-medencében ez a ritkán előforduló temetkezési mód azt jelenti, hogy a késő avar korban az előkelő középréteg tagjai körében a nőknek is kijárt a lóval való temetés, igen ritkán fordul elő két ló. Mindegyik lóval eltemetett avar egy-egy kisebb családi temetkezés középpontjában volt. A lovak szerszámzatához tartozó zabla, kengyel, hevedercsat (két utóbbi nyereg meglétét feltételezi, amelyik fából készülhetett és elpusztult) csak néhány sírban volt. Egyetlen lelet képviseli a díszes kantárveretet, az L jelű sírból megmentett két oroszlános falera (kantárróza), melyek kiemelkedően szép ötvösmunkák. Mindkét falera két részből áll, kerek, enyhén domború bronz lemezből és öntött oroszlánfejből (6. tábla).

Az oroszlánábrázolás igen régi időktől az Árpád-korig kedvelt motívum volt. Kádár Zoltán az esztergomi oroszlános freskók eredetével foglalkozó munkában az oroszlánábrázolás eredetével kapcsolatban rámutatott arra, hogy ezek a képek a keleti textilek, selyemszövetek nyomán készültek, a motívum feltétlenül szaszánida hagyományokon gyökerezik (KÁDÁR, 1968). Az oroszlánok eredetét és mintáit ebben a körben kell keresnünk, az iráni kultúra keretében és a szaszánida művészet késői korszakában találjuk meg. Az orosházi oroszlános falerák kiemelkedő szépségűek és értékűek az avar ötvösemlékek sorában (JUHÁSZ, 1989). Magyarországon nincs még egy ilyen falerapár, hanem Trugly Sándor, a szlovákiai

Komárom-hajógyári temető 103. sírjában méretre is megegyező, aranyozott bronz, ugyanilyen falerákat talált 1987-ben (TRUGLY, 1990).

A homokbányai temetőben 8 részleges, lóval történt temetkezés volt, 7 esetben utántemetés nyomával. Erre abból tudunk következtetni, hogy a lócsontok: koponya, lábcsonatok, jóval magasabban feküdtek, mint az embercsontok és „kilógtak” a sírgödörből. Például a 142. sírban, egy fatörzsből kivájt koporsó felett magasan fekvő ló és más állat csontjai, az eredeti sírgödörnél sokkal nagyobb méretűvé kiásott gödör DK-i végében voltak. A 150. sírban hasonló volt a lócsontok elhelyezkedése, de itt a sírgödör csak a DK-i végénél szélesedett ki ovális alakban. Egy gyermek sírjában, annak DK-i végében csikó csontvázát találtuk összegöngyölt helyzetben, a csikó koponyája az egész tetején volt. Összegezve, ebben a temetőben a részleges lóváz temetésének azt a formáját találtuk, amelyikben a koponya, hosszúcsontok – egy-két esetben más csontok is – az eltemetett lábcsonthoz felett voltak. A homokbányai temetőben soros temetkezés volt, és a lovassírok egy sort alkottak, a keleti szélén. A temetőterkép tanúsága szerint a soros temetési renden belül egy kissé ívesek a sorok, mintegy képzeletbeli középpont felé tartva. Lószerszám egyik sírban sem volt.

A részleges lótemetést a kutatás sokáig csak a kora avar korra keltezte (KISS, 1962, ROSNER 1975–76). Az utóbbi évtizedben feltárt avar temetők részleges lótemetést tartalmazó sírjai alapján már nem helytálló ez a megállapítás. Egyik példa éppen a homokbányai temető 142. sírja, amelyikben a férfi derekán öntött, bronz, poncolt hátterű, palmetta mintás, hármass csoportosítású veretekkel díszített öv volt. Az ilyen típusú övveretek az avar kor legkésőbbi időszakának jellegzetes leletei. Végeredményben ez azt jelenti, hogy ebben a késői időszakban is kell részleges lótemetéssel számolni.

Az avar kori sírokban gyakori az állatcsontmaradvány, különféle állatok csontjai kerülnek elő. Ezek a maradványok egyrészt a gazdasági életbe, másrészt a hitvilágba engednek betekinteni. Az, hogy ezeknek az állatoknak csak egy részét temették el, a halotti tor szokását is igazolni látszik. A bónumi temetőben 31 sírban volt szárnyas, juh csontmaradványa, míg a homokbányai temetőben 22 sírből került elő szárnyas, juh és egy egész vaddisznó csontja.

A bónumi temetőben kutya volt temetve 6 sírba. László Gyula szerint a kutya eltemetésével már a dél-oroszországi hun sírokban is találkozunk (LÁSZLÓ, 1946). Itt, a Kárpát-medencében elsősorban a honfoglaló magyarság temetőiben találkozunk ezzel a szokással (BÁLINT 1971). Legújabbban 1992-ben a Szarvas-rózsási késő avar temetőben került elő 2 kutya sírja, szabályosan ugyanúgy betájolva, mint ahogyan az embereket temették.

Az előzőekben ismertetett különböző állatcsont maradványok a halotti tor és halotti útravaló sírba tétele szokásának is a jelzői. Ehhez a temetkezési szokáshoz kapcsolható még az edényekbe rakott valamilyen ételnek a temetéskor sírba

helyezése is. A korabeli tiszántúli temetőkből aránylag kevés edény található. A bónumi 245 sírból mindössze 4-ben volt edény, legérdekesebb ezek közül a 130. sírban talált 26 cm magas, szögletes szájú korsó. A homokbányai temetőben 6 edény volt, legérdekesebbek és legszebbek a 100. és 106. sírokban voltak, ezek az ún. sárga edények közé tartoznak. A 106. sír edénye körte alakú, sárga, füles, felületén festés van. Fekete sávokon fehér pöttyökkel díszített. Ez a fajta dísz a fémedények gyöngyözéséhez hasonló hatású mintázatot adott az edényeknek. A sárga típusú kerámiával Garam Éva foglalkozott behatóan, legáltalánosabb formájú sárga edény a körte alakú füles bögre. Elterjedése egyenletesnek mondható a Kárpát-medencében. Főbb központjai közül az egyik a Körösök torokolatánál, a mai Szentés környékére tehető (GARAM, 1969). A homokbányai temető két edényének legközelebbi párhuzamai ismertek Csorvásról és Kardoskútról (BÓNA, 1965). Egy másik típust képvisel a kézikorongon formált fazék alakú edény, hullámvonal és egyenes vonalköteggel díszítve, ilyenek voltak az 54. és 60. sírban.

Viseleti tárgyak

Az orosházi temetőkből is, mint más ugyanilyen korúakban, a férfiak legjelentősebb leletei az övveretek. Általában egy-egy temetőben az eltemetettek kb. 10%-a a falusi vezető réteg és ezeket temették díszes övvel. Díszes övvel eltemetett férfit a bónumi temetőben 14-et, a homokbányaiban 8-at tártunk fel.

A bónumi temetőben kerek, lemezes övdíszek két sírban voltak, az övveretekhez tartozó lemezes nagyszíjvéggel, a kerek veretek közepén rekeszben ékkövel. Ez a két sír és a hozzájuk tartozó családi csoportok sírjai a temető nyugati szélén helyezkedtek el. Ezek az ún. közép avar korszakot képviselik, nagyjából a 670/680–710/720-ig terjedő időszakot. Mivel ennél korábbi leletet tartalmazó sír nem volt, minden valószínűség szerint az első ide temetkezők nyugodtak ezen a részen.

Az öntött övdíszek között griff alakkal díszítettek voltak az 56., 62. és 231. sírokban. Ezekhez az övekhez tartozó nagyszíjvégek közül az 56. előlapján griffek, a hátlapon szarvasok láthatók (4. tábla). A 62. sír nagyszíjvég előlapján hármass állatküzdelmi jelenet, míg a hátlapon stilizált indadísz van (5. tábla). E három sírt és a hozzájuk tartozókat az ún. griffes-indás csoportba kell sorolni, ami időben a 8. század első felét jelenti. Az ún. indás csoportba sorolhatók a 3., 31., 33., 59., 61., 225. D sírok övveretei.

A késői avar bronzveretek a készítő mesterek magas szintű tudásáról adnak tanúbizonyságot. Az eddig ismert veretek között nem volt két egyforma darab, László Gyula feltételezte, hogy egyéni megrendelésre készültek (LÁSZLÓ 1978). Az orosházi temetőkből is ez látszik gyakorlatnak, azonban a szarvasi temetőben két nagyszíjvég volt, melyek azonos öntőmintában készültek.

A díszes övek tartozékai a csatok (1.2. tábla), melyek vasból vagy bronzból készültek; a lyukvédő veretek, ezek általában patkó alakúak, vékony bronzlemezről kivágva vagy öntött, díszes formában találhatóak (2. tábla). Gyakorlati célt szolgál a lemezből hajlított bújtató, valamint az övfüggesztő, ez utóbbi azonban nem minden típusú övverettel fordul elő. Az övfüggesztők hosszúkás formájúak, propeller vagy stilizált állatalakúak, sima díszítetlenek és gyöngyözött keretelésűek (3. tábla). A függesztő rendeltetésével kapcsolatban elég sokáig kétségek voltak a szakirodalomban. A különböző készségeket pl. a kését, valamilyen módon fel kellett erősíteni az övre, ilyen segédeszközök lehettek a vas- és bronzkarikák és az övfüggesztő. Ebben a bónumi temetőben egy kivételével a kés felett találtuk. Az öv tartozékai a kisszívvegek és ahol ezek megtalálhatóak, az ún. mellékszívveretek (3. tábla), ez utóbbiak az övről lelógó keskeny szíjakat díszítették, melyek végét a kisszívvegek zárták.

A homokbányai temetőben 8 sír mellékletként találtunk díszes övvereteket, ezeken kívül számos más használati és viseleti tárgyat. Ezek hozzásegítenek az egykor élt ember viseletének rekonstruálásához.

Lemezes övveret töredékei a 41. sírból kerültek elő és ehhez az övhöz olyan szíjvég tartozik, amelyik eltér a temetőben talált többi szíjvégtől, technikájában és díszítésében egyaránt. Ez két lemezből összeállított, az előlapján II. germán állatstílusú fogazott díszítés van (3. tábla). A 14. sírban csupán az áttört indás bronzcsat és a gyöngyözött kerettel ellátott, kerek lyukkal áttört nagyszíjvég volt (2.4. tábla). Díszes öve lehetett az 51. sírba eltemetett férfinak is, de annyira kirabolták, hogy csak egy indás, csüngős veret maradt meg.

A griffes-indás időszakba sorolható a címerpajzs alakú áttört indás övveretekkel díszített öves férfi, aki a 150. sírban nyugodott. Az övének nagyszíjvégén az előlapon griffek sora látható (4. tábla).

Az avar kor legkésőbbi periódusába tartoznak azok az övek, melyek övveretei hosszúkás-szíjvég formájúak és 3-as csoportosításúak. Áttörtek, gyöngyözött keretelésűek vagy poncolt alapon palmettával díszítettek (4. tábla). A nagy és kisszívvegek lapos indadíszesek vagy áttört liliom mintázatúak (3-5. tábla). Ebben a temetőben ilyen díszekkel ellátott övek voltak a 82., 104. és 142. sírokban. Ezek korát a 8. század legvégére a 9. század elejére keltezhetjük.

A viseleti tárgyak másik csoportját alkotják azok a tárgyak, melyek leggyakrabban női és gyermeksírok jellegzetes leletei. Ezek a fülbevalók, gyöngyök, gyűrűk, karperecek, boglár, párta, csörgő, tű.

Fülbevaló a bónumi temetőben 22 nő és 3 gyermek, 1 férfi sírjában volt, zömében bronzból készültek. Ezek: egyszerű karika, karika gömb alakú csüngővel, több gömb alakú csüngővel, granulált gömböcskével és oktaéderes üvegcsüngővel. A legkésőbbi típust az ovális szárú, dinnyemag alakú üvegcsüngővel díszítettek képviselik.

A homokbányai temetőben mindössze hét sírban volt a fentiekhez hasonló típusokból fülbevaló.

A női sírok másik gyakori leletei a gyöngyök, melyek alakja, színe változatos. A bónumi temető sírjai között 24-ben voltak üveggyöngyök, legnagyobb számban a dinnyemag alakúak szerepelnek. A másik temetőben csak 4 sírban volt és nem sok szemből álló egy-egy sor.

Gyűrű csak a bónumi temető négy sírjában volt, igen rossz minőségben maradtak meg. Köztük van 2 bronz pántgyűrű, 2 fonott és a B jelzésű sírban olyan pántgyűrű, melynek a tetején vékony lemezfoglatban fekete színű, félgömb alakú kő van. Karperec szintén csak a bónumi temető két sírjában volt, egyszerű, bronz huzalkarperecek.

Boglár a bónumi temető 82. számú férfi és az 5. számú női sírban volt, a boglárók a felső ruházatot kapcsolták össze vagy csak díszítették.

Pártalemezek voltak a bónumi 160. sírba temetett nő koponyáján, vékony préselt bronzlemezek, lehetővékony aranyozással. A lemezek motívumai kis négyzetekre osztják a felületet, ezen belül körkörös dudorok, négyszögek, rombuszok változtatják egymást. Minden motívum gyöngyözéssel keretelt.

A viseleti tárgyak közé sorolhatók még a csörgők, mindkét temetőben egy-egy sírban volt 1-1 darab. Ezek két félgömbből állnak, pánt füllel, belsejükben bronzgömböcske van. Fettich Nándor véleménye szerint a gömb alakú csörgők keleten egészen Koreáig jellegzetes darabok. Nemcsak gyermeksírokban fordulnak elő, hanem lószerszám és fegyverdíszítmény részeként is (FETTICH 1936). Az orosházi temetőkben gyermeksírokban találtuk ezeket. A homokbányai temető 29. sírjában egyszerű, egyik végén visszapödrött bronztű volt.

Ritkán előfordul avar temetőkben egy-egy sírban, hogy a kibontott csontváz medencéjén 1–2 cm széles vasabroncs van, Anda Tibor különleges alakjuk és a csontvázakon való elhelyezkedésük miatt az abroncsokat sérvkötőnek határozta meg (ANDA 1952).

Eszközök

Fegyver a késő avar korban igen ritkán fordul elő, a bónumi temető 51. sírjában a férfi baloldala mellett egy egyenes, egyélű, egyenes keresztvassal ellátott kard volt (H: 76 cm). Törkést négy sírban találtunk. A kések a mindennapi használati eszközei voltak az avaroknak, formailag általában az egyenes penge, méretben van különbség az egyes darabok között. A bónumi temetőben 37, míg a homokbányaiban 26 eltemetett mellett volt kés, nemre való tekintet nélkül. A kések és más készségek felerősítésénél volt szerepe a vaskarikának, de nem minden esetben találtuk meg a kések mellett.

Pipere eszközök használata az egész népvándorlaskorban szokás volt, a késő avar sírokban vas szőrccsipeszeket lehet találni, egy-egy temetőben 2–3 darabot.

Az agyagművesség tárgykörébe tartozik az orsógomb készítése, amely tárgy közvetve egy másik művesség, a fonás eszköze. Az orsógomb a női sírok jellemző eszközlelete, de előfordul gyermeksírokban is. Alakja gömbölyű vagy kettős csonkakúpos, palástja sima, díszítetlen vagy zeg-zug vonalakkal, vonalkötegekkel díszített. A bónumi temetőben 29, a homokbányaiban csak öt sírban volt.

A csontmégmunkálással készített eszközök közé tartozik a tütartó és a csonttégely. Tütartó a bónumi temető 213. sírjában nyugvó nő mellett volt, hosszúkás, hengeres, esztergályozott darab. Csonttégelyt a homokbányai temető két sírjában találtunk. Ezek közül az egyikben bekarcolt geometrikus minta van. A Szedg-kundombi temető egyik sírjában talált csonttégely (CSALLÁNY 1967) a legközelebbi hasonmása az orosházi darabnak. Több kutató véleménye szerint ezek a tárgyak a pásztorok mindennapi eszközei lehettek, só vagy kenőcs tárolására használták őket.

Vaseszközök közül szólni kell még a sarlóról, ami az avar kori temetőkben igen ritkán található meg, egy-egy temetőben csak néhány darab képviseli ezt az eszközt. A sarló sírbahelyezésének okát többféle módon értelmezhetjük. Az eltemetett hasára helyezett sarló szokásáról László Gyula néprajzi párhuzamok alapján, a rontás elleni babonát véli felfedezni (LÁSZLÓ 1944), de a sarló munkaeszköz funkcióját sem lehet elhanyagolni (ERDÉLYI 1975). Az orosházi temetők közül csak a homokbányai 105. sírban volt az eltemetett hasára helyezve egy enyhén nyújtott ívű, aránylag hosszú nyéltüskével készített sarló.

A temetők betelepítése, időrend

A bónumi temetőben csoportos temetkezés volt, tehát családi, nagycsaládi. Egy-egy nagyobb család feje, vezetője díszes övveretes szíjat viselt. Az első csoportot képviselik a 82. és 103. sírok leleteikkel, e két sírban bronzlemezből készített, kerek formájú, ékköves övdíszek voltak. A körülöttük eltemetetteknel általánosan használt tárgyak kerültek elő. A 86.-ban eltemetett férfi övét vas veretekkel díszítették. Ez a három kis csoport a temető nyugati részén helyezkedett el, feltehetően a temető az ő ide temetkezésükkel kezdődött meg.

Az övdíszek technikai kivitele, mintakincse alapján egy nagyobb egység sírjai különíthetők el, az 56., 59., 61., 62. és 231. sírok köré temetett kis családi csoportok összességével. Érdekes dolog figyelhető meg a temető észmei középpontja környékén, ott, ahol a teljesen kirabolt 33. számú sír volt. Körülötte legyezőszerűen feküdtek az 56., 61., 62. számú sírokba eltemetett övveretes férfiak. Ez a három övveretes férfi egymás mellett van, griffes-indás csoportba sorolható övdíszekkel. A fenti három, a hozzájuk tartozó másik három és a 33. számú, egy kis magja annak a nagy családi csoportnak, amelyikhez igen sok sír tartozik.

E csoport korát a 8. század első felére lehet keltezni. Emellett a keltezés mellett szólnak a csoportba tartozó nőknél talált fülbevalók is. A fülbevalók között azonban van olyan, amelyiket a kutatás a 7. század végére, a 8. század elejére keltezi. A két időpont részben fedí egymást, a fülbevaló típusnál gondolni kell arra, hogy hosszabb ideig volt divatban. Nem lehet a tárgyak keltezésénél figyelmen kívül hagyni tulajdonosuk életkorát sem. Nem mindegy, hogy gyermek vagy idős ember sírjából kerülnek elő a jellegzetes tárgyak.

A temető nyugati szélén helyezkedett el a 231. sír, dupla méretű gödörbe az öntött, griffes díszű övet viselő férfi mellé a felszerszámozott lovát is eltemették. Körülötte hét sír volt, melyekben nyugvók a családjához tartoztak. Ezek korát a 8. század első felére keltezhetjük.

Az övveretes sírok újabb csoportjait lehet elkülöníteni öveik alapján. Ezekre jellemző, hogy a szíjvégek két lapból állnak, öntöttek és kizárólag indadíszesek. Ilyenek voltak a 3., 31., 51., 225. és D sírokban (5. tábla), a 225-ös lovassírban. Ezek a temető déli részén, szétszórtan helyezkedtek el, egy-egy kisebb családi csoport vezetőjeként. A délkeleti szélén levő 3. számú sír közelében volt az L jelzésű lovassír, amelyikben a ló halántékán feküdt az oroszlános falerapár (6. tábla). A legrangosabb férfi minden bizonnyal ebbe volt temetve, azonban annyira kirabolták, hogy semmilyen lelet nem maradt. A fent bemutatottak köré temetettek alkotta csoport korát a 8. század közepére, második felére lehet keltezni.

A temető déli harmadában még egy csoportot lehetett elkülöníteni, amelyikben minden bizonnyal a 48. sírba lóval temetett férfi volt a családfeje és a 66. sírban két lóval eltemetett nő a felesége. A férfi sírját olyan tökéletesen kirabolták, hogy az összedobált ember- és lócsontok között nem maradt semmilyen lelet. A családhoz tartozó egyik női sírban a 8. századra jellemző fülbevaló volt.

A temető északi részén levő kisebb csoportok sírjaiban általánosan ismert és használt tárgyak voltak, nem volt korjelző darab.

Végeredményben megállapítható, hogy a bónumi avar temető használata, a különböző leletek alapján a 7. század végén kezdődött és folyamatosan, több emberöltőn át a 8. század közepéig, harmadik harmadáig használatban volt. Az ide temetkező faluban – a csoportos temetkezés alapján – nagycsaládi rend uralkodott. Az öntött bronz övveretekkel díszített övekkel, lovakkal eltemetett férfiak a nagycsaládok fejei voltak.

A Béke Tsz homokbányái temetőben sajnos nagy területen megsemmisültek a sírok, de a feltártak alapján soros betelepítés határozható meg. A temető nyugati harmadában volt a 41. számú sír, melyben az eltemetett férfi derekán levő övet préselt bronz veretekkel díszítették. A szíjvég szintén lemezből készült, előlapján II. germán állatmotívumos mintával. Ezeket a leleteket a 7. század végére kell keltezni. A temetőnek ez a része az első ide temetkezők helye volt.

Az övveretes sírok időrendjében jelen temető esetében elképzelhető, hogy

bizonyos technikai dolgok időhöz köthetők, de nem minden esetben döntőek. Megállapítható, hogy a betelepítés a 700-as évek elején kezdődött – az elpusztult sírokat is figyelembe véve összesen kb. 300 lehetett a temető területén – és több emberöltőn át használatban volt. A legkésőbbi sírokat a 9. század elején kellett kiásni. Azok a késő avar leletek, melyek a 82., 104., 142. sírokban voltak, a 800-as évek elején kerülhettek földbe. Ezek a poncolt hátterű, hármalevél motívumos, gyöngyözött szélű, szíjvég alakú, hármascsoportosítású veretek és áttört lilios mintázatú nagyszíjvégek (3., 5. tábla). Megállapítható, hogy ebben a temetőben az ún. indás népesség hagyatékát találtuk meg; griffes ábrázolás csak a 150. sír nagyszíjvégének előlapján volt.

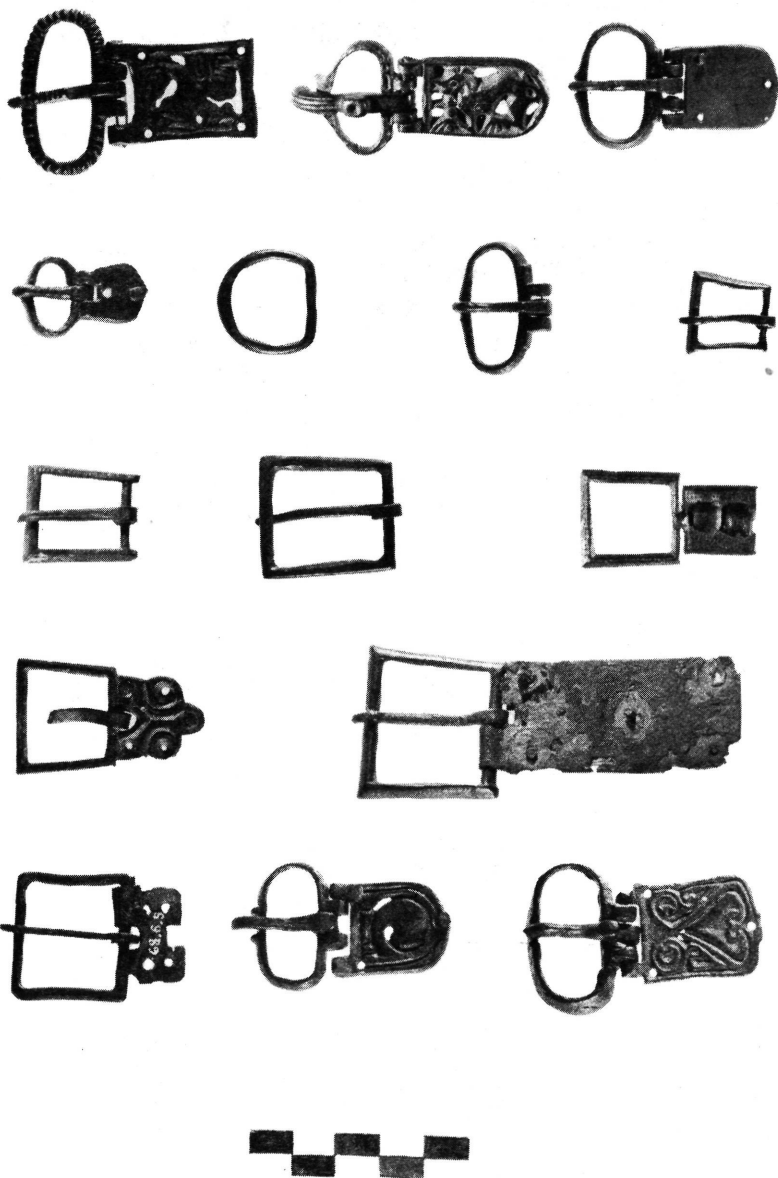
A fentiekben bemutatott két avar temető azt bizonyítja, hogy Orosháza környékén hosszú időn át éltek avarok. Ahhoz, hogy aránylag nagy sírszámú temetők jöhettek létre, letelepedett életmódra volt szükség.

Amióta Bóna István összefoglalta az Orosháza környéki leleteket, csak a késő avar kori anyag bővült jelentősen.

A két temető alapján feltételezhetjük azt, hogy területünkön még több hasonló nagyságú késő avar temető van, azonban ezek helye jelenleg még ismeretlen. A két temető igazolja azt, hogy abban az időben hosszabb ideig egy helyben élő telepek láncolata volt ezen a vidéken is, melynek vetülete a 2–300 síros temetők.

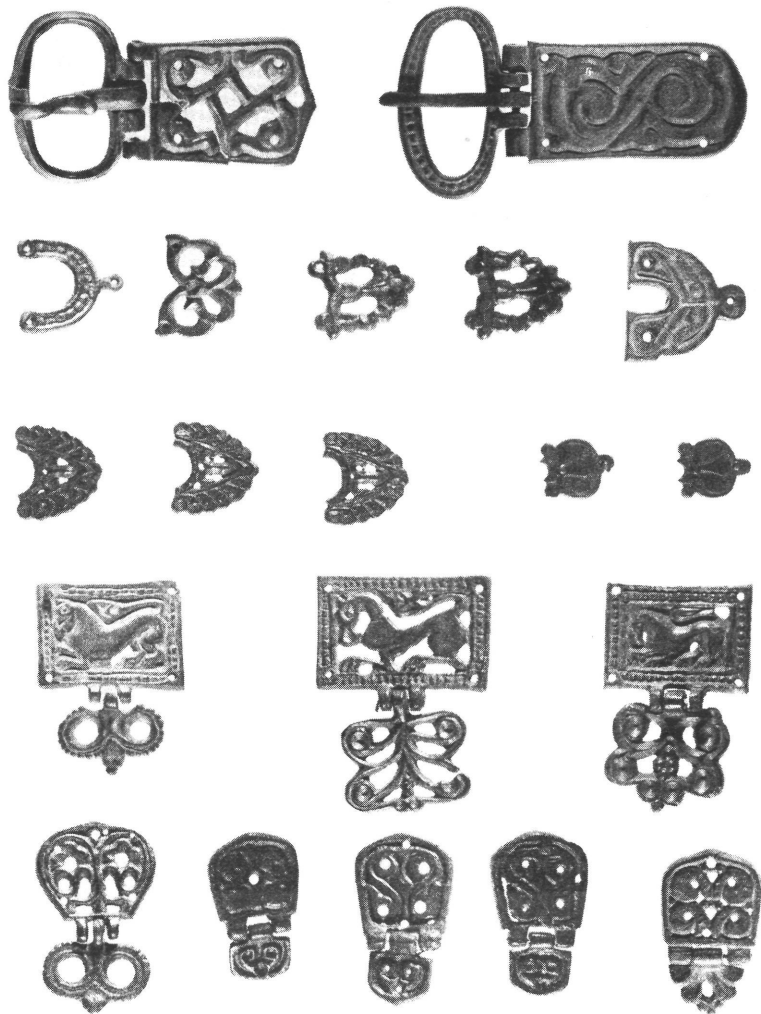
I. TÁBLA

Válogatás a két avar temető övíszeiből: különböző bronzcsatok

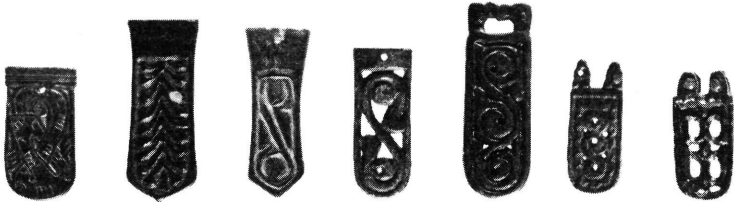
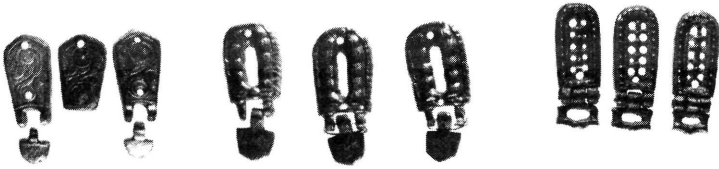
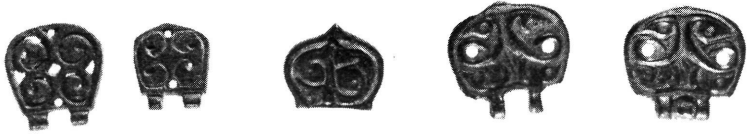
II. TÁBLA

Válogatás a két avar temető övdiszeiből: 1–2. bronzcsat, 3–9. lyukvédő, 10–17 csüngős övveretek

III. TÁBLA

Válogatás a két avar temető övdszéiből: 1–8. csüngős övveretek, 9–12 övfüggesztők,
13–15. mellékszíjveretek, 16–23. mellékszíjvégek

IV. TÁBLA

Válogatás a két avar temető övdiszeiből: különböző mintázatú nagyszíjvégek

V. TÁBLA

Válogatás a két avar temető övdíszéből: különböző mintázatú nagyszíjvégek

VI. TÁBLA
Oroszlános falerapár

Az összefoglalóhoz kapcsolódó irodalom

- ANDA 1952 = Anda Tibor: Avar kori sérvkötők. ArchÉrt. 79:47–49.
- BÁLINT 1971 = Bálint Csanád: A kutya a X–XII. századi magyar hitvilágban. MFMÉ. 1:295–315.
- BÓNA 1965 = Bóna István: Késő római és népvándorlás korszak. 3. Avarok. Oroszáza története. Oroszáza. 121–125.
- CSALLÁNY 1956 = Csallány Dezső: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest.
- CSALLÁNY 1967 = Csallány Dezső: Sámán-eszköz volt-e az avar kori „ír-tartó csonttégely”? MFMÉ.
- ERDÉLYI 1975 = Erdélyi István: Avar kori sarklók a Kárpát-medencében. Ethnographia. 86:153–163.
- FETTICH 1936 = Fettich Nándor–Marosi Arnold: A dunapentelei avar sírleletek. Arch. Hung. XVIII. 9–105.
- GARAM 1969 = Garam Éva: A késő avar kori korongolt sárga kerámia. ArchÉrt. 96:207–240, 241.
- JUHÁSZ 1969 = Juhász Irén: Újabb adatok az avar temetkezési szokások ismeretéhez. MFMÉ. 2:147–149.
- 1971 = Awarisches Gräberfeld in der Sandgrube der LPG „Béke” bei Oroszáza. Acta Antiqua et Archaeologica 14:81–86.
- 1989 = Oroszlános falera egy orosházi avar temetőből. Békési Élet 4:541–543.
- KISS 1962 = Kiss Attila: Az avar kori lovas-temetkezések szokásának vizsgálata. JPMÉ. 153–160.
- KÁDÁR 1968 = Kádár Zoltán: Az esztergomi oroszlános freskók eredetéről. Komárom megyei Múzeumok Közleményei 1:133–155.
- KÜRTI 1983 = Kürti Béla: 6. Az avarok kora (567/568–805). 162–208. Szeged története I. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged.
- LÁSZLÓ 1941 = László Gyula: Adatok az avarság néprajzához. II. ArchÉrt. 175–191.
- 1944 = A honfoglaló magyar nép élete. Budapest.
- 1946 = A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása. Az Erdélyi Magyar Tudományos Intézet Kiadványai. Kolozsvár.
- 1978 = A népvándorláskori övekről. Ethnographia 98:185–196.
- ROSNER 1975–1976 = Rosner Gyula: A Szekszárd–Bogyiszló úti avar temető ló- és lovas-temetkezései. SZBBAMÉ. VI–VII. 79–109.
- TRUGLY 1990 = Trugly Sándor: Avar leletek Komáromban. Duna Menti Múzeum Komárom.
- BÓNA 1986 = Bóna István: Az avarok kincsei. VI–IX. századi leletek a magyar múzeumok gyűjteményeiből. Budapest.

Irodalmi rövidítések

- ArchÉrt = Archaeológiai Értesítő. Budapest.
- Arch.Hung = Archaeologia Hungarica, Budapest.
- JPMÉ = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.

- MFMÉ = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
- SZBBAMÉ = Szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd.